

Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine

ISKRA IVELJIC

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, Republika Hrvatska

Članak prikazuje stavove katoličke hijerarhije, reformnog svećenstva i liberalnog laikata o unutrašnjem preustroju i društvenoj ulozi Katoličke crkve u Hrvatskoj, u vrijeme kada je započelo ukidanje feudalnih odnosa.

Prevratno četrdesetosnaško razdoblje nije po strani ostavilo ni Katoličku crkvu, koja se izložena pritiscima »iznutra« — reformnom pokretu liberalne orijentacije, i »izvana« — rastakanju feudalnih odnosa, morala odrediti prema novonastalim promjenama. Kako je nova društvena situacija podrazumijevala promišljanje složenih odnosa prema reformnim tendencijama izvan i unutar Crkve, prema državi, društvu u cjelini i poglavito prema nacionalnom pitanju, Rimokatolička se crkva u Habsburškoj monarhiji, još duboko uronjena u feudalnu strukturu, morala suočiti s poticajima koji su vodili modernom društvu pluralističkog i svjetovnog značaja, u kojem bi vjeroispovijed postala dio privatnog života pojedinca. Od vanjskih problema bitan je bio odnos prema svjetovnoj vlasti (liberalni zahtjev za odvajanjem Crkve od države), potom konfesionalni paritet i zahtjev da se Crkva odrekne starih povlastica iz razdoblja »saveza prijestolja i oltara«, i prihvati status jedne od institucija društva.¹ Najvažnija unutrašnjocrkvena pitanja bila su odnos biskupa prema svećenstvu posebice u pogledu disciplinarnosti vlasti, i stav prema Svetoj Stolicu kao središnjoj ustanovi Crkve. I samo katoličko svećenstvo različito je promišljalo te probleme, a najveće su razlike postojale između pobornika reformnog i ultramontanističkog pokreta.

I.

Oba ta strujanja morala su se odrediti prema, na crkvenom području još vrlo utjecajnoj, jozefinističkoj tradiciji. Jozefinizam (nazvan je po Josipu II. premda je niz važnih reformi započet još za Marije Terezije),

¹ Peter Leisching, »Die Römisch-katholische Kirche in Cisleithanien«, u: *Die Habsburgermonarchie 1848—1918*, ur. A. Wandruszka i P. Urbanitsch, sv. IV., Beč, 1985., I.

složen je prosvjetiteljskoapsolutistički sklop raznolikih duhovnih tradicija, djelotvoran i na crkvenom planu. Kako je u prosvijećenom apsolutizmu, i apsolutizmu uopće, država shvaćena kao sukus društva, kao instanca koja upravlja cjelokupnim spletom odnosa među ljudima, razumljivo je što je jozefinizam, obuhvaćajući zasade jansenizma, febronijanizma² i katoličkog prosvjetiteljstva³, nastojao Crkvu pretvoriti u instituciju podređenu državi. Novija istraživanja ipak ističu kako jozefinizam nije isključivo ni kruti despotički sustav što grubo ograničava prava Crkve, niti oblik reformnoga katolicizma. U zemljama s katoličkom većinom, jednostavno, nije moguće odvojiti društvene i crkvene reforme jer tek njihova sukladnost može ostvariti korjenite reforme.⁴ Ukratko, nanovo je uspostavljena vladarska podjela visokih crkvenih dužnosti prema kojoj je papa mogao tek naknadno potvrditi imenovanja crkvenih velikodostojnika, a pismeno općenje domaćih s nadređenim inozemnim crkvenim oblastima i Svetom Stolicom podvrgnuti su državnoj kontroli. Nakon što su ukinuti crkveni redovi koji se nisu bavili prosvjetnom, gospodarskom, karitativnom ili nekom drugom »općekorisnom«⁵ djelatnošću, od njihove je imovine utemeljena vjerezakonska zaklada iz koje su se plaćali dio prihoda klera, tzv. kongrua, pokroviteljske obveze i novo uređenje biskupija i župa. Od imovine isusovaca osnovana je školska zaklada a svećenstvo se obrazovalo u središnjim državnim sjemeništim. Od ostalih reforma valja spomenuti Edikt o toleranciji, Patent o braku (brak postaje građanski ugovor), laicizaciju

² O febronijanizmu v. bilj. 6. Jansenizam je dobio ime po Flamancu Korneliju Jansenu, koji je 1638., sintetizirajući shvaćanja sv. Augustina o milosti i predestinaciji, zanjekao skolastičko razlikovanje volje kao nagona i volje kao slobodna izbora ističući potrebu milosti kako bi se pala priroda prožela božanskom ljubavlju. Zbog tih teza jansenisti su optuženi za kalvinizam. Poznati po rigoroznoj sakramentalnoj praksi, jansenisti su zahtijevali provođenje reformnog programa Tridentskoga koncila, a kao ogorčeni protivnici papinstva, jezuita i baroknoga katolicizma i pobornici državne Crkve bili su bliski prosvijećenom apsolutizmu. Louis Cognet, »Crkveni život u Francuskoj«, u: *Velika povijest Crkve*, ur. H. Jedin, sv. V., Zagreb, 1978., 24-34; August Franzen, *Pregled povijesti Crkve*, Zagreb, 1988., 289.

³ Katoličko prosvjetiteljstvo, utjecajno još i u cijelom predožujskom razdoblju, ublažilo je dogmatski i kulturni značaj Crkve i bilo nesklono oblicima barokne pobožnosti (hodočašća) i kontemplativnim redovima, zahtijevajući reformu bogoslužja.

Duboko prožeti katoličkim prosvjetiteljstvom, ali dalekosežniji u promišljanju reformi koje bi katolicizam povezale s duhom vremena su Georg Hermes, profesor teologije u Bonnu, i bečki teolog Anton Günther. Obojica su bili vrlo utjecajni (posebice Hermes čija su shvaćanja prozvana hermesijanizmom) i imali krug sljedbenika, a njihov je nauk Crkva osudila. Hermes je tvrdio da teologija mora biti otvorena novim strujanjima u filozofiji (osobito je cijenio Kanta) i napretku u prirodnim znanostima, zbog čega mu je predbacivan racionalizam. Günther je pak bio pod utjecajem Hegelove filozofije, ali i pojedinih shvaćanja pobornika katoličke obnove, Clemensa Maria Hofbauera, a zalagao se za slobodno djelovanje Crkve u ustavnoj državi koja bi jamčila sva individualna prava. Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800-1866. Bürgerwelt und starker Staat*, 5. izd., München, 1991., 407-408; P. Leisching, n. dj., 155-156.

⁴ Karl Otmär Freiherr von Aretin, »Der Josephinismus und das Problem des katholischen aufgeklärten Absolutismus«, u: *Osterreich im Europa der Aufklärung*, sv. I., Beč, 1985., 518.

prosvjete, stvaranje novih dijeceza prema zemaljskim granicama, modernu regulaciju župa prilagodu broju stanovništva, reformu bogoslužja u jansenističkom duhu i ukidanje bratovština. Svjetovna je vlast određivala čak i broj svijeća u crkvama, zvonjavu i duljinu propovijedi nekmo li ne i takve vjerske događaje poput procesija, pogreba i hodočašća, koji su pojednostavljeni u skladu s baroknom katolicizmu nesklonim racionalističkim pristupom. Jozefinizam je za Habsburšku monarhiju zato i prijelomnica tijekom koje liberalne ideje prerastaju prosvjetiteljski okvir i počinju se primjenjivati u praksi.⁵

Napomenula sam kako su zahtjevi reformnog svećenstva obuhvaćali kako unutrašnji ustroj Crkve, tako i njezin odnos prema civilnom društvu. Iz prve skupine zahtjeva valja izdvojiti ustrajavanje na episkopalizmu⁶ i otpor ultramontanističkom centralizmu, ublažavanje discipline vlasti biskupa nad svećenstvom, poboljšanje materijalnog položaja nižeg svećenstva, ukidanje ili ublažavanje celibata, uvođenje narodnog jezika u crkvenu upravu a ponekad čak i u liturgiju (u Hrvatskoj obnavljanje slavenskog bogoslužja) i mogućnost da svećenstvo izvan službe nosi svjetovnu odjeću. U nastojanju da se Katolička crkva što više približi društvu, reformno je svećenstvo prihvatilo i određene zahtjeve liberalizma: načelo slobode i javnosti, narodni suverenitet, konstitucionalizam i parlamentarizam, slobodu vjeroispovijedi i savjesti, jednake mogućnosti (u smislu ukidanja povlastica), potrebu naobrazbe donjih slojeva, liberalno-prosvjetiteljsku viziju čovjeka kao po prirodi razumna bića te vjersku toleranciju stvarajući tako katoličku verziju liberalizma — liberalni katolicizam'. Ipak, važno je zamijetiti razdjel-

⁵ Moritz Csaky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*, habilitacijski rad na Fakultetu za duhovne znanosti (Geisteswissenschaftliche Fakultät) Sveučilišta u Beču, Beč, 1979., 379.

⁶ Episkopalizam je pokret koji ističe samostalnost biskupske službe, a njegove najvažnije zásade je 1763. u knjizi *De statu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis* sažeto iznio J. Nikolaus von Hontheim zalažući se za ograničavanje papinske vlasti i za autonomiju nacionalnih crkava, koje bi bile okupljene u općem saboru kao najvišem crkvenom organu. S obzirom na to da je knjigu objavio pod pseudonimom Justinus Febronius, njegov nauk je nazvan febronijanizmom. A. Franzen, d. dj., 281.

⁷ U tekstu se služim terminom liberalni katolicizam, naglašavajući tako više katoličku nego liberalnu sastavnicu, ali posve je opravdan i pojam katolički liberalizam. Korisna je definicija katoličkog liberalizma Mirka Jurja Mataušića. Prema njoj je katolički liberalizam sveobuhvatna doktrina djelotvorna na crkvenom, političkom, društvenom, kulturnom, nacionalnom i prosvjetnom planu, a njene sastavnice su: a) nastojanje da se stvori i sačuva ustavni poredak sa suverennošću naroda, jednaknošću pred zakonom, općim pravom glasa i slobodom tiska; b) prosvjetni optimizam, vjera da će razvoj prosvjete i kulture potaći opći napredak; c) rad na jedinstvu s kršćanskim istokom i zbliženju s drugim konfesijama; d) tendencija da se prihvati autonomnost svjetovnog područja, da se pitanja vezana uz znanost i društvo ne promatraju samo u sklopu vjerskih vrijednosti i nastojanje da se pomire znanost i vjera. Mirko Juraj Mataušić, «Odnos katoličke crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848—1900», *Bogoslovska smotra* 1—2, Zagreb, 1985., 206. Tomu bi se mogao dodati pozitivan odnos prema nacionalnom načelu ali u skladu s interesom Crkve, te javnosti rada i građanskim slobodama. Pretjeranim smatram uključivanje zahtjeva za općim pravom glasa. Općenito je prihvaćeno kako je prvo sustavno povezivanje katolicizma i modernih građanskih sloboda započeto u Belgiji dvadesetih godina 19. stoljeća.

nicu između recepcije liberalnih ideja u laikata i svećenstva. Premda je dio katoličkog svećenstva prihvatio elemente liberalizma, nije smjerao smanjenju društvene uloge i utjecaja svećenstva, tj. ograničavanju utjecaja Crkve samo na vjerezakonska pitanja, kako je to zamišljao liberalni laikat. Naprotiv, cilj mu je bio da se Katolička crkva prihvaćanjem navedenih zahtjeva prilagodi društvenim kretanjima kako bi svoj utjecaj ne samo očuvala nego i povećala. Međutim, suočeno s otporom katoličke hijerarhije, reformno je svećenstvo moglo potražiti jakog saveznika jedino u državi, oslanjajući se stoga u određenim segmentima na baštinu jozefinizma, u prvom redu u obrani episkopalizma i zahtjevima da država materijalno osigura svećenstvo. Ipak, liberalni svećenici nisu se slagali s cjelokupnom koncepcijom jozefinističke državne Crkve, smatrajući da je ona pretjerana i za Crkvu ponižavajuća, a nisu odobravali ni ukidanje velikog dijela crkvenih redova i državno preuzimanje njihova imetka. Bila im je zazorna vizija svećenstva kao pukoga državnog činovništva, premda su, iskazujući svoje viđenje svećeničkog rada, često zapravo samo modificirali stari jozefinistički ideal dobrog pastira (pastor bonus) koji kao povjerenik države pučanstvo odgaja ne samo u katoličkom duhu nego i u duhu pokornosti svjetovnoj vlasti. Iako su reformni svećenici smatrali da se Crkva mora približiti društvu, nisu željeli da ona bude »sluškinja države«.

Žestog otpor jozefinizmu pružali su pristaše ultramontanizma — prihvaćanja rimskog primata prema kojem su Kurija i Sveti Ootac izvorište crkvenog autoriteta.⁴ No ultramontanizam je mnogo više od toga. On je samopotvrđivanje katolicizma u »neprijateljskom« okruženju modernog društva i države, liberalizma i duha vremena. Crkva se mora usredotočiti na sebe i odbaciti svaki kompromis sa svijetom; svjetovne stvari poput politike, kulture, društva i znanosti valja staviti pod povećalo katolicizma i suditi isključivo prema njihovoj sukladnosti s katoličkim naukom. Pritom se ultramontanizam okreće prošlosti — tradiciji protureformacije i skolastike, da bi ostvario unitarnu, zatvorenu, hijerarhijski profiliranu, strogo discipliniranu i centralistički orijentiranu Crkvu.⁵

II.

Prevratna 1848. godina još je više pokrenula reformističku struju. U nasljednim zemljama Monarhije već je prvi ustav nakon pada Metternicha, tzv. Pillersdorfov ustav od 25. travnja 1848. jamčio slobodu vjeroispovijedi i savjesti, a dva dana kasnije u Beču je kler na svom sastanku zahtijevao slobodnu Crkvu u slobodnoj, ustavnoj državi. Sličan je sastanak dijecezanskog svećenstva održan 18. svibnja u Pragu. Još bit-

⁴ Te zadase je prvi cjelovito prezentirao Francuz Felicité Robert de Lamennais (1782.—1854.). Roger Aubert, »Prva faza katoličkog liberalizma«, *Velika povijest Crkve*, n. dj., sv. VI./1, Zagreb, 1987., 308—334.

⁵ Roger Aubert, »Obnovljeni položaj Svete Stolice u Crkvi«, *Velika povijest Crkve*, sv. VI./1, 129.

⁶ Th. Nipperdey, n. dj., 410.

nije, Pododbor Ustavotvorne skupštine (koja je zasjedala u Beču i kasnije u Kroměfizu) u Nacrtu temeljnih prava austrijskog naroda iz ožujka 1849. izjasnio se za slobodu i jednakost vjeroispovijedi i savjesti predviđajući uređenje odnosa Crkve i države organskim zakonom te određivši njegova temeljna načela: svaka Crkva stoji pod zaštitom ali i zakonima države, upravlja svojim poslovima samostalno, crkvene općine i sinode imaju pravo izabrati crkvenog predstojnika a crkvenim imetkom upravljaju tijela koja su odredile crkvene oblasti ali je on pod zaštitom države. Nacrt je također jamčio da se nikoga ne smije siliti na vjerske obrede ili ispunjavanje preuzetih svećeničkih i redovničkih obveza, kao i to da država nijednoj vjerskoj zajednici neće dati polvastice.¹⁰

Također, valja ukratko prikazati situaciju na njemačkom prostoru. Već u proljeće 1848. aktivirao se katolički pokret nizom okupljanja, osnivanjem udruženja i pisanjem peticija, a pokrenute su i prve katoličke novine. U njemački parlament u Frankfurtu izabrani su i mnogi katolički poslanici, koji su se izjasnili za ustavnu državu. Početkom listopada održan je Prvi opći sabor njemačkih katolika, a potom i Prva njemačka biskupska konferencija, na kojoj je predloženo da se utemelji nacionalna biskupska sinoda i funkcija njemačkog primasa, čemu se Sveta Stolica uspješno oduprla.¹¹

U Ugarskoj je Sabor 1847.—48. zakonski priznatim konfesijama zajamčio jednakost i reciprocitet, a namicanje novca za njihove crkvene i školske potrebe zajamčio iz državne blagajne. Imenovanje crkvenih velikodostojnika imalo je vrijediti tek uz premapotpis nadležnog ugarskog ministra.¹² Jedan od najistaknutijih predstavnika reformnoga katolicizma u Ugarskoj bio je biskup Mihály Horváth, od 1849. odredbom Lajosa Kossutha primas Ugarske. On je smatrao da je odvajanje Crkve od države uvjet reformama u liberalnom duhu, koji je po svojoj prirodi u temeljima kršćanstva. Stoga je Horváth zagovarao katoličku autonomiju kao put ka crkvenim reformama. Tu autonomiju trebalo je utemeljiti na crkvenoj sinodi, zakazanoj za rujun 1849. u Pešti, no zbog ratnih okolnosti ona se nije održala. Radikalniji program od Horváthovog sastavio je Imre Szacsvey a predviđao je da se Crkva odrekne cjelokupna imetka, raspusti redove i kaptole, a za svećenstvo i cjelokupno školstvo skrbit će država. Umjereniji su bili zahtjevi sa sastanka šesnaestorice svećenika u Pešti, na kojem je zaključeno da valja ukinuti ili ublažiti celibat, uvesti narodno bogoslužje i dopustiti da svećenici nose i svjetovnu odjeću.¹³

Prevratna zbivanja u Monarhiji nisu mimošla ni Katoličku crkvu u Hrvatskoj. *Zahtjevanja naroda* prihvaćena na Narodnoj skupštini 25. ožujka 1848. tražila su da svjetovne i duhovničke časti smiju obnašati samo

¹⁰ Gottfried Mraz, »Die Kirchen in Österreich zwischen Josephinismus und Liberalismus«, u: *Das Zeitalter Kaiser Franz Josefs*, sv. I., Beč, 1984., 90; P. Leisching, n. dj., 15—20.

¹¹ Th. Nipperdey, n. dj., 411, 617—618.

¹² *Zakonski članci ugarskog državnog sabora godine 1847/8*, Zagreb, 1860., čl. III., § 7, čl. XX.

¹³ Moritz Csaky, »Die Römisch-katholische Kirche in Ungarn«, u: *Die Habsburgermonarchie*, n. dj., 262—263.

domaći ljudi (točka 29.) te da se ukine celibat i uvede narodni jezik u Crkvu prema starinskom hrvatskom pravu i običaju, što je značilo slavensko bogoslužje (točka 30.).¹⁴ Budući da upravo tih zahtjeva nije bilo u *Zeljama naroda* od 22. ožujka, da je Narodnoj skupštini 25. ožujka pribivalo čak oko 200 crkvenih osoba, te da je Ljudevit Gaj od zagrebačkoga Kaptola dobio 10.000 forinti za put narodnog poslanstva u Beč, proširio se glas i pojavili napisi u novinama kako i samo svećenstvo podržava reforme, što je uznemirilo papinsku nuncijaturu u Beču. Zbog tog je zagrebački biskup Juraž Haulik, koji je tada boravio u Beču, zatražio od Kaptola da opovrgne te navode ali da ne spomene njegovo upozorenje, priloživši i pastirsko pismo za svećenstvo. To je pismo dospjelo u ruke uredništva *Novina dalm.[atinsko]-hèrv.[atsko]-slavonskih*, koje su oštro osudile Haulikovu himbenost i istaknule kako je celibat »luda volja pape« i nečovječan jer stvara »golemi zid između države i duhovništva« i protiv se čuvstvu putene ljubavi, koje je Bog usadio u srce svakog čovjeka.¹⁵ Kaptol je pak tvrdio da je sporna 30. točka suprotno dogovoru na Gajev poticaj naknadno dodana Zahtjevanjima.¹⁶ Gaj je u Beču nagovorio narodno izaslanstvo da posjeti Haulika, kojom prigodom mu je rekao da se ne može vratiti u Zagreb jer tamo ne bi bio siguran, zahtijevajući od njega da se odrekne biskupskog položaja. Haulik je to i bio spreman učiniti, ali ga je kasnije odgovorio barun Franjo Kulmer.¹⁷ Glasovi o prijeporu između Gaja i Haulika ubrzo su stigli u Zagreb, i izazvali pomutnju i nemir pa je Kaptol poduzeo mjere sigurnosti u strahu od mogućeg napada na biskupski dvor.¹⁸ Izvjesno je kako je Kaptol nastojao odbaciti svaku vezu katoličkog svećenstva sa zahtjevom za ukidanje celibata. To nije bilo jednostavno jer se dio svećenstva javno i nedvosmisleno opredijelio za taj zahtjev. Tako je opat Ivan Krizmanić, stubički podarhidakon, sazvao za 25. svibnja 1848. proljetnu skupštinu — koronu svećenstva Stubičkog dekanata da bi se razmotrile reforme potrebne kako bi se Katolička crkva prilagodila novonastaloj društvenoj situaciji: narodno bogoslužje, ublažavanje crkvene discipline i celibata. Skupština se opredijelila za reforme a zapisnik, koji je pored Krizmanića potpisalo još 9 svećenika (župnika i kapelana), poslan je Duhovnom stolu i župama Zagrebačke biskupije. Zanimljivo je da je

¹⁴ Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49*, Zagreb, 1979., 51–52.

¹⁵ *Novine dalm.-hèrv.-slavonske* (dalje: Ndhs) 41, 29. travnja 1848.

¹⁶ *Katolički list zagrebački* (dalje: KL) 9, 3. ožujka 1849. Prema Josipu Neustädteru 29. i 30. točku dodao je prilikom redakcije *Zelja naroda* u Gajevu stanu Nikola Vakanović, kojeg Neustädter krivo nazivlje Vaganović. Josip Neustädter, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848.*, Zagreb, 1942., 179.

Točka o ukidanju celibata nije ušla u sažetu verziju uručenu vladaru, ali je neočekivano dodan zahtjev za slobodnu vjeroispovijedi i ravnopravnošću Katoličke i Pravoslavne crkve. Josip Horvat, *Ljudevit Gaj*, Zagreb, 1975., 253–258.

¹⁷ Juraž Lahner, »Gajeva demonstracija protiv zagrebačkome biskupu Hauliku«, *Croatia sacra 22–23*, Zagreb, 1944., 69; Elinor Murray Despalatović, *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement*, East European Monographs 12, New York—London, 1975., 191.

¹⁸ J. Lahner, n. dj., 62.

u istrazi koju je poveo Duhovni stol još 8 stubičkih svećenika pristalo uza zaključke skupštine, a podržalo ih je i 12 svećenika bednjanskog i 16 svećenika krapinskog okruga.¹⁹

I saborski Odbor za izradu osnove o crkvenom i prosvjetnom ustrojstvu, na čelu kojega je bio senjsko-modruški biskup Mirko Ožegović, suglasio se sa slavenskim bogoslužjem tamo gdje je to i prije bio običaj, izjasnivši se i za slobodu vjeroispovijedi.²⁰ Da će se odnos Crkve prema narodnom jeziku morati promijeniti pokazala je i služba Božja na narodnom jeziku koju je nakon banskog umještenja održao M. Ožegović. Uskoro je Banskog vijeće — vrhovno hrvatsko upravno tijelo 1848.—50., istaknulo potrebu nastave bogoslovlja na hrvatskome kako bi svećenstvo moglo doprijeti do srca naroda, a od Crkve je banskim listom zatraženo da se matice, crkveni računi, zapisnici po župama kao i cjelokupna unutrašnja uprava biskupijama vodi na hrvatskom jeziku.²¹

Crkvene vlasti nisu bile sklone bez pogovora provesti sve te odredbe. Međutim, prikaz odnosa katoličkog svećenstva prema nacionalnom pitanju mora upućivati na njegov složen položaj. Kako je Katolička crkva univerzalnog, a ne nacionalnog značaja, njezina službena politika nije mogla biti izrazito nacionalno profilirana. Crkva je bila blagonaklona prema određenim mjerama koje su pomagale proces nacionalne integracije, ali afirmacija nacionalnoga nije bila njezin cilj. Iako je donekle drukčiji bio stav liberalnih svećenika, ni oni nisu smatrali da se Crkva mora apsolutno predati nacionalnom načetu, nego su željeli da se određena pitanja vezana uz ustroj i djelatnost Crkve riješe u duhu vremena. Premda su reformna gibanja u Hrvatskoj zahvatila poglavito niže svećenstvo i sjemeništarce, zbog čega je zagrebačko sjemenište 1848. bilo privremeno zatvoreno, nacionalno pregalaštvo nije bilo osobina isključivo reformnog svećenstva. I dio starijih, konzervativnih svećenika smatrao je da Crkva i »narodnost« moraju skladno kohabitirati a četrdesetosmaški zahtjevi i ideje u mnogome su apogej duge preporodne djelatnosti, u kojoj je katoličko svećenstvo imalo istaknutu ulogu. U pitanju odnosa Katoličke crkve prema nacionalnom načelu valjalo bi stoga razlikovati službeni stav Crkve i akcije pojedinih svećenika. Kao institucija Crkva nije mogla sredinom 19. stoljeća privrženost pojedinoj naciji smatrati obvezom ili prirodnom dužnošću, nego lojalnošću koju valja iskazivati s mjerom. Međutim, svećenici kao pojedinci, a hrvatski su svećenici dobar primjer, svojim su postupcima nerijetko iskazivali sklonost vlastitoj naciji.²²

¹⁹ Ivan Tkalčić, *Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj*, Zagreb, 1904., 96–97. Ivan Krizmanić bio je vrlo naobražen, s engleskog je preveo Miltonov *Izgubljeni raj*, te na njemački Kanžličevu *Svetu Rožaliju*. Gaj je bio oženjen njegovom nećakinjom, pa je i ta činjenica vjerojatno dala povoda mišljenju kako su nastojanja za crkvenim reformama potjecala iz Gajeva kruga.

²⁰ Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske. Neoposlutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji (1850–1860)*, Zagreb, 1985., 331.

²¹ Hrvatski državni arhiv, Banskog vijeće, Odsjek prosvjete (dalje: Pr) 12, 21, XII., 1848. Kod arhivske grade se prvo citira broj spisa, zatim rimskim brojem kutija i na kraju godina. Spisi iste kutije navode se jedan za drugim.

²² Friedrich Engel-Janosi, »The Church and the Nationalities in the Habsburg Monarchy«, *Austrian History Yearbook* 3, 1967., 67–68.

Stavove katoličke hijerarhije u Hrvatskoj o pitanju narodnog jezika najkondicijoznije je iznio Juraj Haulik u odgovoru na prijekor Banskog vijeća što mu je poslao molbenice za ispražnjena župnička mjesta na latinskom. Haulik je istaknuo kako je oduvijek branio »narodnost« ali smatra da je u interesu Katoličke crkve da se barem djelomice zadrži latinski jezik. Biskup je tvrdio da sa svojim duhovništvom mora u nekim predmetima korespondirati na latinskom jer je on posvećeni jezik, spona Katoličke crkve i prijeko potreban radi izobrazbe. Sve da se i tiskaju nove bogoslovne knjige na narodnom jeziku, one neće moći zamijeniti stare latinske pisane u »čisto katoličkom duhu«. Ipak, pristao je da se crkveni računi, status animarum, matice i liber memorabilium vode na hrvatskome. Da iza njegova stava prema pitanju narodnog jezika stoji i strah od mogućega neželjenog približavanja vjernika Katoličke i Srpske pravoslavne crkve, pokazao je u nastavku dokumenta obrazloženjem kako je na području Vojne krajine velik broj pravoslavaca a potpunim ukidanjem latinskog uništilo bi se »onu svezu koja jednog te istog véroizpovédanja ljudi medju se skapća«. Nije propustio primijetiti da Pravoslavna crkva odbija promijeniti kako kalendar tako i liturgijski jezik (tj. starocrkvenoslavenski) i upozoriti da se među stanovništvom bio proširio strah da Katoličkoj crkvi prijete opasnost. Haulik je ustvrdio kako je svako privatno društvo, osoba ili stalež dobilo slobodu, stoga se ona ne smije zanijekati Katoličkoj crkvi.²³ Javnost je budnim okom pratila postupke Katoličke crkve u vezi s hrvatskim jezikom, što se osobito pokazalo prigodom Haulikove latinske okružnice, u kojoj je sebe čak nazvao banskim namjesnikom, zbog čega ju je Upravni odbor Zagrebačke županije dao zaplijeniti. Uz posredovanje bana i Banskog vijeća ta se afera smirila, ali je Vijeće upozorilo biskupa da piše na hrvatskome.²⁴ Bilo bi pogrešno zaključiti kako su prijekori zbog dopisivanja na nenarodnom jeziku bili upućivani samo katoličkom svećenstvu. Bansko je vijeće u nekoliko navrata moralo opominjati pravoslavno svećenstvo Karlovačke episkopije da mu ne šalje molbe namijenjene banu pisane na njemačkom jeziku.²⁵ Također valja istaknuti kako se katoličko svećenstvo u Vojnoj krajini odupiralo germanizatorskim tendencijama vojnih vlasti. Tako je Duhovni stol Bosansko-srijemske biskupije smjesta reagirao na dojavu svećenika kako u Brodskoj pukovniji vojne vlasti zahtijevaju izdavanje izvoda iz matičnih knjiga na njemačkom, upozorivši pukovnicu da se izvodi mogu dobiti na latinskom (jer su te matice još bile na njemu pisane) ili hrvatskom, a o cijelom je slučaju obaviješteno i Bansko vijeće.²⁶

U pogledu političke lojalnosti domaćoj vlasti, Bansko je vijeće imalo podršku crkvenih vlasti za postupke protiv svećenika-mađarona. Posebno je osjetljivo bilo slavonsko područje, gdje su neki župnici otvoreno iskazivali sklonost mađarskoj vlasti. Zbog takva je poteza lukačkom župniku Tallianu, kojeg je, po svemu sudeći, podržavao i dobar dio župljana, sekvestriran cjelokupan imetak.²⁷

²³ Pr 2342/42, XIII., 1849.

²⁴ Bansko vijeće, Unutrašnji odsjek (dalje: N) 2387/42, 2585/545, V., 1849.

²⁵ Pr 7163/163, XIII.: 1254/321, XIV., 1849.

²⁶ Pr 642/42, XV., 1850.

²⁷ Pr 24/4, XIII.: 13469/369, XIV., 1849.

Dodatna poteškoća domaćoj vlasti bila je nadležnost Pečujske biskupije nad 12 slavonskih župa Valpovačkog vicearhidakonata. Petrijevački župnik P. Rogić izvjestio je Bansko vijeće kako je njegov kapelan suspendiran zbog objede da se izjašnjava protiv Madara, kako pečujski biskup odbija odrediti pomoćnike za slavonske župe, a sam Rogić bio je u nedoumici smije li uopće zbog prekida odnosa s Ugarskom tamo slati crkvene račune. Upozorio je domaću vladu da se u Ugarskoj nalaze i slavonske glavnice, te da iz Pečuha prima okružnice na mađarskom jeziku. Zbog svega toga molio je Bansko vijeće da se navedenih 12 slavonskih župa pripoji Zagrebačkoj ili Bosansko-srijemskoj biskupiji, navodeći kako je to želja većine duhovništva Valpovačkog vicearhidakonata, ali je molio da se njega ne označi kao predlagatelja kako ne bi bio izvrgnut neugodnostima.²⁹ Još je odriješitije bilo upozorenje Upravnog odbora Virovitičke županije, koji je, tražeći da se Valpovački vicearhidakonaton odvoji od Pečujske biskupije, upozorio da se od slavonskih župnika traži da se s biskupom dopisuju na mađarskom, te da slavonski novac trune u mađarskim rukama. Odbor je izvjestio Vijeće kako je naredio kotarskim sucima da zabrane dopisivanje na mađarskom te ga ujedno obavijestio o skorom održavanju sabora u Ugarskoj, na koji će biti pozvani i slavonski svećenici. Odsjek prosvjete zauzeo je stav kako »strogo duhovno upravljanje u narodni naš život štetni upliv imati ne može«, a u pogledu političkih odnosa pečujski se biskup ima smatrati slavonskim, a ne mađarskim biskupom, te podliježe banskim naredbama i zakonima Trojedne Kraljevine. Složio se da treba spriječiti odašiljanje glavica u Ugarsku ali je tvrdio da se to ni do tada nije činilo, nego se Ugarskom namjesničkom vijeću samo slao izvještaj.³⁰

Pripadnost hrvatsko-slavonskih rimokatoličkih biskupija crkvenoj provinciji Kaloča (Kalocsa) u Ugarskoj izazivala je nezadovoljstvo hrvatske javnosti, posebice kada je kaločki nadbiskup svečano dočekaao Lajosa Kossutha. Buru prosvjeda pokrenuo je Upravni odbor Zagrebačke županije, zahtijevajući da se prekine svaki kontakt hrvatsko-slavonskih biskupa s kaločkim nadbiskupom, a njegove ovlasti da se povjere Zagrebačkoj biskupiji dok i ona ne postane nadbiskupijom. Želji Zagrebačke pridružile su se Virovitička, Križevačka i Varaždinska županija, kao i poglavarstva Karlovca, Križevaca i Bakarskoga kotara. Odsjek prosvjete smatrao je da se u odnosu hrvatsko-slavonskih biskupa prema metropoliji političkim elementom može označiti jedino priziv parnica hrvatsko-slavonskih duhovnih stolova, što je Odsjek odlučio ukinuti.³¹

Problematican teritorij bilo je i Međimurje, netom oslobođeno od Madara, u kojem su pojedini svećenici (npr., kotoripski i nedeljički kapelani) nastojali pobuniti narod protiv domaće vlasti. Međimurski sudac A. Žerjav javljao je da se status animarum vodi neredovito, stanovništvo upisuje u kojekakve makulature, djecu podučava na mađarskom, a i bilježnici vode zapisnike na tom jeziku.³²

²⁹ Pr 61, XII., 1948.

³⁰ Pr 47, XII., 1848.

³¹ Pr 3814/64, XII., 1848.; 1069/29, 1594/34, XIII., 1849.

³² Pr 29, XII., 1848.; 469/29, XV., 1850.

I samo je stanovništvo pozorno pratilo lojalnost svećenstva prema no-voj hrvatskoj vlasti. Nerijetko su župljani optuživali svoje župnike da nedovoljno gorljivo brane »narodnu stvar«, no valja priznati kako je ponekad posrijedi bila izlika da se riješe stare zadjevice. Vrlo dug spor izbio je zbog imenovanja vrbovskog župnika, kojeg je bio potvrdio još mađarski ministar, što banu i Banskom vijeću nije bilo prihvatljivo, a i sami su se župljani podijelili oko tog spora. Senjsko-modruški biskup Mirko Ožegović opravdavao je imenovanje smatrajući da narod bune ljudi koji bi htjeli katoličkom svećenstvu sve oduzeti i zgražao se što seljaci misle da smiju postavljati župnike.²⁴

III.

Početak raspada feudalizma lišio je Katoličku crkvu niza povlastica, materijalnih i socijalnih. Nemale joj je poteškoće zadalo ukidanje nekih crkvenih davanja, u prvom redu crkvene desetine. Budući da su ukinuta samo urbarijalna davanja, dok su izvanselišne zemlje ostale reformom netaknute, mnogim seljacima ta razlika nije bila jasna, ili su pak hotimice uskraćivali sve oblike crkvenih davanja (lukno, štolariju), što je župnike i kapelane dovodilo u očaj. Kako su i vlastelini smatrali da više nisu obvezni ispunjavati svoje pokroviteljske dužnosti, nije teško zaključiti da se siromašno svećenstvo na selu našlo u velikoj neimaštini. Iako je Katolička crkva raspolagala i drugim izvorima prihoda (od vlastitih imanja, zaklada), oni nisu bili uvijek dostatni za uzdržavanje cjelokupnog svećenstva. Zato je posve razumljivo da je Odsjek prosvjete Banskog vijeća bio zatrpan molbama svećenika da im se dodijeli pomoć. Takvi zahtjevi potpomognuti su i prijedlogom već spominjanoga saborskog Odbora za izradu osnove o crkvenom i prosvjetnom ustroju, da uzdržavanje nižeg svećenstva preuzme država: za župnike je predviđena godišnja plaća od 600 do 800 a za kapelane 300 forinti.²⁵ Državna blagajna nije obilovala novcem pa je Odsjek primijetio kako će to biti jako teško provesti, posebice stoga jer se očekivalo da država preuzme i pokroviteljske obveze bivših feudalaca. Ipak, budući da je položaj nižeg svećenstva odista bio težak, Bansko je vijeće odlučilo pomoći koliko god je moglo, očekujući detaljnije odredbe Hrvatskog sabora. U tu svrhu odredilo je da se popišu svi dohoci svećenstva, da se uzmu pod račun kao plaća, i, ne budu li dostatni, da općina nadoknadi potrebnu svotu do visine plaće. Budući da su mnoge općine bile siromašne (najviše molbi za pomoć bilo je iz Gorskoga kotara i s vinodolskog područja), predviđeno je da im država da potrebna sredstva iz zaklada.²⁶

²⁴ Radilo se o području koje je prije bilo pod upravom Ugarske komore. Nakon prekida odnosa s Ugarskom, njega je privremeno u ime Zagrebačke županije nadzirao Antun Vakanović, koji je odbijao navedenim župnicima isplati kongruu. Pr 19, 24, 48, 49, XII, 1848.; 6002/122, XIII, 1849.

²⁵ »Osnova o promjenama u obziru crkvenom, te pučkom odgajanju i javnom podučavanju«, Pr 8905/205, XIV., 1849.; Usp. Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 2. izdanje, sv. III., Zagreb, 1910., 347-372.

²⁶ Pr 6009/129, XIII., 1849.

Koliko je ponegdje život župnika bio na rubu egzistencije pokazuje slučaj spora čabarskog svećenstva s vlastelinom S. Paravićem, koji je tvrdio kako su prestale sve njegove financijske obveze prema mjesnom svećenstvu. Predmet je stigao do Odsjeka prosvjete, dugo se rješavao (na kraju je određena pomoć iz vjerozakonske zaklade) a osobito je dirljiv dopis J. Kvatemika, začasnoga kanonika i podjašprišta (vicearhiđakona) čabarskoga. Slikovito opisujući mučan život tamošnjeg svećenstva, on piše kako se kruh mora kupovati iz Karlovca, kako je cesta od Broda na Kupi do Čabra u lošem stanju, ali sve to nije ništa prema hladnim zimama tijekom kojih svećenstvo mora po snijegu i ledu obilaziti bolesnike, te su uslijed hladnoće umrli već dva župnika u Prezidu. Teško je i ostalim župnicima, od kojih neki imaju samo pet forinti godišnjeg prihoda od štolarine, ali ni nju ne mogu naplatiti jer puk nema novca.³⁵

Česti su bili nesporazumi zbog krivog tumačenja odredaba. Primjerice, senjsko-modruški je biskup tražio naknadu za izgubljene dohotke batarskih, bibrirskih i novaljskih kanonika. Bansko mu je vijeće moralo objasniti kako nije odredilo naknadu za ukinutu crkvenu desetinu, već dodijelilo privremenu pomoć župnicima koji su ostali bez sredstava za život. Usput je biskupa opomenulo da odredba nema valjanosti za kanonike, koji se mogu, ako hoće, obratiti vladaru, ali Banskim vijeću neka više ne pišu na latinskom.³⁶

Kako je Bansko vijeće djelovalo u svojevrsnom zakonodavnom interregnumu (Hrvatski sabor nije završio radom i dospio je odrediti samo temeljna načela, ali ne i donijeti niz konkretnih zakona potrebnih da bi se u potpunosti ukinuo feudalni sustav), događalo se da pojedini odsjeci Vijeća o istom slučaju donesu različite odluke. Karakterističan je primjer cvetlinskog župnika, koji se potužio da mu župljani uskraćuju davati težake. Temeljem izvještaja biskupa Haulika (!) o tome je li riječ o urbarskom davanju, odsjek prosvjete je dao za pravo župniku. Na tu odluku potužio se Upravni odbor Varaždinske županije pozivajući se na rješenja Varaždinskoga sudbenog stola i Odsjeka pravosuđa Banskog vijeća, oba povoljna za župljane. Konačno je na velikoj sjednici Banskog vijeća odlučeno da se sudska presuda ne može »političkim putem preinačiti« pa župniku preostaje jedino da sudskim putem traži pravdu.³⁷

Uz gubitak dijela prihoda svećenstvo se moralo priviknuti i na plaćanje poreza. *Katolički list zagrebački* je pritužbe jednog svećenika zašto se obavlja porezni popis u koji se uključuje i lukno, popratio komentarom kako će svi državni činovnici s godišnjim prihodom većim od 300 forinti plaćati porez, pa se katoličkom svećenstvu ne čini nepravda.³⁸

³⁵ Pr 13781/381, XIV., 1849.; 5065/165, 7179/279, XV., 1850. Zanimljivo je da je Paravić tražio intervenciju samog bana zbog odluke Banskog vijeća da i dalje plaća svećenstvo. Ban nije izričekom zahtijevao poništenje rješenja, ali već i sama činjenica da je zaiskao podroban izvještaj najvjerojatnije je utjecala na Vijeće da financijski optereći zakladu, a ne vlastelina.

³⁶ Pr 3395/75, XIII.; 12888/338, XIV., 1849.

³⁷ Pr 2341/49, XIII.; 7530/176, XIV., 1849.

³⁸ KL 6, 10. veljače 1849.

Odluka o oporezivanju svećenstva temeljila se na članku XXIX. Hrvatskog sabora 1848. i novoizrađenoj poreznoj osnovi Banskog vijeća, prema kojima plaćanju poreza podliježu svi, bez obzira na stalež. U tu svrhu predviđeno je novo porezno popisivanje kojeg bi bili oslobođeni jedino redovnici i vojne osobe, a popisao bi se sav pokretni i nepokretni imetak.³⁹ Ipak, svećenstvo je vrlo nevoljko prihvatilo gubitak povlastice neplaćanja poreza, zbog čega su često izbijali sporovi između svjetovnih i crkvenih oblasti. Budući da crkvene vlasti nisu htjele provoditi odluke nižih instanci svjetovne vlasti, pritužbe su u pravilu dospijevale do Banskog vijeća i bana. Pritom je Bansko vijeće uglavnom ustrajalo na svojim načelima podupirući rješenja županija i općina.

IV.

Pored 30. točke *Zahtjevanja naroda* dva su pojedinačna događaja otvoreno i žestoko sukobila pobornike i protivnike crkvenih reformi: objavljivanje knjižice pokupskog podjašprišta Pavla Stoosa *O poboljšanju čudorednosti svetjenstva* i prijedlog Upravnog odbora Zagrebačke županije da se u katoličkoj crkvi održi misa zadušnica za srpskog vojvodu Stefana Šupljikca.

U svojoj knjižici Stoos nije oklijevao oštrim riječima osuditi »boljare« (tj. feudalce) i njihovo »monopoliziranje sa umom i prosvietom«, a mnogo boljim nije smatrao ni stanje u Katoličkoj crkvi, osobito u pogledu morala. Opređijelio se za ukidanje celibata, tvrdeći da mladići stupaju u redove svećenstva isključivo radi uspona na društvenoj ljestvici i materijalne sigurnosti a ne iz istinskog unutrašnjeg poriva, što potiče dvoiličnost i kršenje celibata u praksi. Stoos piše kako »primier od razstanka sa najplemenitijim života slastni neće imati mnogo sliedbenikah od većeg duha« i, što je za liberalni svjetonazor važno, da je samo »u neuzpregnutoj kroz ciele život slobodnoj volji prava kriepost utemeljena, te da svako silovanje i zarobljenje naravi napokon zlim plodom uroditi mora«. Zbog tog »svetjenstvo mora s duhom vricmena napredovat, to znači: da se svetjenstvo nebori više polag starih načelah za boljarsvo«.⁴⁰

Osudjujući članke u *Agramer Zeitungu* u kojima se napadaju mlade svećenstvo i njegovi reformni naponi, Stoos tvrdi da ih je pisao netko od starijih svećenika, a takvi mogu biti samo »niekojih duhovničkih boljarah prilizavci« u Zagrebu. Ti Stoosovi navodi su dvojako zanimljivi: zbog toga jer ukazuju na sukob starog i mladeg, kao i višeg i nižeg svećenstva. Pažnje je vrijedna i Stoosova frazeologija: izraz »duhovničko boljarsvo« upućuje na shvaćanje o interesnoj sprezi crkvene i svjetovne elite.

³⁹ N 3841/588, III., 1848.

⁴⁰ Pavao Stoos, *O poboljšanju čudorednosti svetjenstva*, Zagreb, 1848., 13, 32, 47. Zanimljivo je da su reformistički svećenici — začetnici starokatolicizma u Hrvatskoj smatrali Stoosa svojim duhovnim pretečom. V. Zlatko Matijević, »Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919—1924)«, *Povijesni prilozi* 8, 1989., 10—11. Isti, »Geneza starokatolicizma u Hrvatskoj (1917—1924)«, *Naše teme* 9, 1989., 2346.

Iako je to pomalo shematiziran način razmišljanja, mogla bi se usporediti nastojanja liberala kojima je ipak temelj u srednjim, građanskim slojevima, da zamijene (ili ponegdje da se pretope u) dotadašnju društvenu elitu — plemstvo, s otporom reformnog svećenstva vrhu katoličke hijerarhije. Jednako kao što su se liberali pozivali na narod kao izvoriste svojih zahtjeva, premda nisu imali podršku širokih slojeva, pa je, kako je lucidno primjetio E. J. Hobsbawm, srednji sloj politički zamijenio narod,⁴ tako je i liberalno svećenstvo tvrdilo da izražava želje većine svećenstva, »duhovnog plebsa«.

Pored tada popularnog pozivanja na načela jednakosti i bratstva, Stoos se založio za jedinstvo dviju kršćanskih crkava, osuđujući one koji su »pod izlikom vjere branili svoje boljarstvo, a za čistoću kërsta niesu marili«.⁵ Stoosova knjižica potakla je burne reakcije. Nakon što ga je Duhovni stol Zagrebačke biskupije lišio časti podjašprišta, skupina svećenstva obratila se Kaptolu sa željom da se Stoos vrati na svoju dužnost. Najprestižniji Stoosov zagovornik u redovima svećenika bio je Ivan Krizmanić.⁶ Stoosa su izrijezom podržali i Upravni odbori Zagrebačke i Križevačke županije, dok ga je Odbor Požeške županije osudio. Odbor Požeške županije pisao je da Katoličkoj crkvi treba omogućiti slobodu u pitanju njene unutrašnje uprave, da se biskupi smiju o crkvenim pitanjima sa svećenstvom dopisivati na latinskom, a uklanjanje Stoosa s položaja smatrao je unutrašnjocrkvenom stvari. Uredništvo *Katoličkog lista zagrebačkog*, koje je, dakako, podržavalo presudu Duhovnog stola, pohvalilo je Požešku županiju jer je shvatila »duh vjeka«, »duh slobode i bratinstva«.⁷ Odsjek prosvjete (preciznije rečeno njegov načelnik Stjepan Moyses, ujedno i upravitelj *Katoličkog lista*) otpisao je Zagrebačkoj županiji da lišavanje crkvene časti pripada biskupovoj nadležnosti. Bilo bi nepravedno izdvojiti samo P. Stoosa, jer reformske su zahtjeve isticali i drugi svećenici. Jedan od najpoznatijih je Adolf Veber Tkalčević, autor poznatog članka »Robstvo duhovnikah«, u kojem se založio da se novoizborene slobode protegnu i na svećenike, te da se u rad crkvenoga konzistorija uvede javnost. Pozdravio je pad feudalizma i kritizirao starije svećenstvo koje nije bilo sposobno shvatiti »duh vremena«. Zato je predložio da se sazove crkvena sinoda s predstavnicima okružja koje će izabrati sami svećenici, kao i da na sinodi budu zastupljeni kapelani i ostali svećenici »po varoši«, a ne samo podjašprišti — »stvorovi kanonikah«. Ako pravo slobodna izbora uživaju već i seljaci, što ne bi i svećenici; oni više nisu »malkine, veče slobodni ljudi, koji umiju svojim umom misliti te svojom voljom činiti«. Vrlo radikalnu akciju predvidio je za slučaj da se sinoda ne sazove, predloživši da se onda problem riješi na Hrvatskom saboru, što bi značilo da će se država direktno uključiti u rješavanje unutrašnjih pitanja Crkve.⁸

⁴ Eric J. Hobsbawm, *Dobra kapitala 1848—1875*, Zagreb, 1989., 89.

⁵ P. Stoos, n. dj., 59.

⁶ Vinko Cecić, »Reformistički pokret rimokatoličkog svećenstva u Hrvatskoj 1848«, *Republika X*, Zagreb, 1954., 355.

⁷ Isto, 355—359; KL 13, 31. ožujka 1849.; Ndhs 27, 3. ožujka 1849.

⁸ Ndhs 64, 22. lipnja 1848.

Tkalčeviću su osobito pri srcu bili kapelani jer nose cijeli teret »pastirskih trudova« i najviše su u doticaju s narodom; posebice se to tiče kapelana »nove narodne škole« koji se odlikuju naobrazbom, po čemu nadilaze »staru školu«. Tkalčević je predložio ukidanje celibata, jer je članovima »nove duševne škole« ženidba nešto posve drugo nego onima »staroga materializma«, a brak najveća »družbena krepost«. Također se izjasnio za to da svećenici smiju nositi svjetovnu odjeću, da se narodni jezik uvede u Crkvu, a nositeljem vlasti smatrao je narod i vladara.

Iz Tkalčevićevih napisa 1848. naziru se pomaci ka liberalnom katolicizmu. Kao što se Hrvatski sabor 1848. prvi put sastao na temelju narodnog zastupanja, Veber Tkalčević želi da se na sinodu pozovu predstavnici nižeg svećenstva zato što opći crkveni sabor mora biti odraz mišljenja biskupija, a ne biskupa. Međutim, da s odrednicom liberalni katolicizam na hrvatskom prostoru 1848. godine valja biti oprezan pokazuje sam Veber Tkalčević. Već 1849. godine on piše u ponešto drukčijem tonu, usmjeravajući oštricu napada ne više na crkvene velikodostojnike, nego na neprijatelje svećenstva, koji mu žele oduzeti imetak i časti, utjecaj u politici i školstvu optužujući ga za opskurantizam i jezuitizam. Radilo se, dakako, o svjetovnim liberalima, od kojih se Veber Tkalčević očito poprilično udaljio. Premda se Veber Tkalčević deklarirao za slobodu djelovanja katoličkog svećenstva koju bi ograničavale samo crkvene dogme i čudorednost, taj široko zamišljen djelokrug nije bio po volji svjetovnim liberalima. Svojom vizijom katoličkog svećenstva kao temelja blagostanja države i »narodnosti«, Veber Tkalčević je označio jasnu razdjelnicu prema njihovu liberalizmu.⁶ Težak i nezavistan položaj kapelana opisao je i piškorevački kapelan Joso Veselić. U *Slavenskom jugu* Veselić je pisao da su bijedno plaćeni duhovni pomoćnici zapravo sluge župnika; predložio je zato da ih država plaća kako bi se izjednačilo materijalno stanje svih kapelana i ukinuo njihov podređeni položaj, jer svaki čovjek ima pravo na slobodni razvitak svojih misli, posebice u 19. stoljeću, dobu reformi. Budući da prelati nisu saziali sinodu, smatrao je da bi sva ta pitanja trebala riješiti na Hrvatskom saboru.⁷ Veseliću je odgovorio kapelan Vilelmo Svelec zgražajući se nad zahtjevom da Sabor raspravlja o crkvenim pitanjima. Stoga je pozvao duhovne pomoćnike da se zajedno s višim svećenstvom bore za »oslobodjenje crkve izpod jarma svjetovne vlade«.⁸

Na žalost, često su zanimljivi napisi u periodici iz pera pojedinih svećenika nepotpisani. Takav je članak napisan potkraj travnja 1848. potpisan samo s »jedan iz kola mladih rodoljuba«, u kojem se tvrdi da »moradu stari formaliteti prestati«, čime neće biti ugrožena opstojnost Katoličke crkve, jer ima običaja i uređaba odvojenih od vjerozakona bez kojih Crkva može djelovati. Dužnost svećenstva opisana je kao »idee gojiti i razvijati i zastupnikom biti inteligencije«. Članak je očito sažetak sastanka mladih duhovnika na kojima se raspravljalo o njihovim zadacima kao građana i svećenika. Zaključeno je da kao građani stoje

⁶ KL 31-33, 4., 11. i 18. kolovoza 1849.

⁷ *Slavenski jug* (dalje: SJ) 44, 14. travnja 1849.

⁸ KL 20, 19. svibnja 1849.

na strani naroda i zastupaju ideje Narodne stranke, a kao pripadnici Katoličke crkve da brane i navješćuju riječ Božju, jer bez vjere nema pravog rodoljublja. Smatrali su da su određene crkvene reforme potrebne s obzirom na to da su »stari formaliteti« duhovništvo odvojili od ostalih društvenih slojeva, pa ono stoji posve osamljeno. Članak nije prošao nezapaženo, pa je *Agrarer Zeitung* objavio nepotpisan odgovor na njega, u kojem se mlado duhovništvo optužuje da se želi sasvim stopiti sa svjetovnjacima.⁴⁹

Vrlo su zanimljivi stavovi kapelana Stjepana Mlinarića, ilirca i jednog od pokretača Zbora duhovne mladeži u Zagrebu.⁵⁰ Mlinarić se zalagao za prihvaćanje određenih društvenih i crkvenih reformi, ali je smatrao da se one moraju provoditi postupno i zakonskim putem jer nije moguće od neukog puka preko noći stvoriti »zakonoše«, a »umetni prevrat navadno za sobom vuče anarkiju«. Mađarsku revoluciju naveo je kao zastrašujući primjer kako prevrat može upropastiti ustavnu državu, ali je jednako tako osuđivao i apsolutizam jer krutošću i despotizmom izaziva nasilje kao reakciju. Ipak, smatrao je da je sloboda bez reda pogibelnija nego red bez slobode. Premda nije bio zadovoljan starim, staleškim ustavom, prema kojem prava uživa samo plemstvo i svećenstvo, smatrao je da se promjene mogu ostvariti jedino ustavnim putem, i to tako što bi se stvaranjem općega javnog mnijenja i obrazovanjem narod pripremio za nove slobode. Mlinarić je priznavao potrebu društvenih reformi, bez kojih nema »sretne dobe«, ali je naglasio kako one nisu moguće bez odgoja u »pravom duhu Isusovom«. I u pogledu unutrašnjeg preustroja Crkve bio je pristaša postupnosti tvrdeći kako se ono ne može postići dok se ne ustale društvene promjene. Jedinim mjestom za pretresanje crkvenih reformi smatrao je dijecezansku ili možda i »narodnu« sinodu, na kojoj bi bilo prisutno svećenstvo izabrano u okružjima (dakle, zastupljeno bi bilo i niže svećenstvo). Posebice je zanimljivo što je Mlinarić javno istaknuo sklonost liberalnim strankama, pa čak i mađarskim liberalima, osim, dakako, u pitanjima vjere i nacije, a zbog podrške mađarskom liberalnom zakonodavstvu često je proglašavan mađaronom. Usprkos pristajanju uz neke ideje liberalizma, Mlinarić se naglašavanjem postupnosti reformi, posebice crkvenih, razlikovao od svećenika poput Tkalčevića i Stoosa, a zbog uporne obrane autoriteta crkvenih vlasti, poimence biskupa Haulika, došao je u sukob sa svjetovnim liberalima, a napose Bogoslavom Sulekom.⁵¹

Potpore reformnim nastojanjima katoličkog svećenstva pružale su i svjetovne osobe. Članak o pitanju celibata objavio je Nikola Vakano-
vić, jasno ističući važne interese koji potiču Crkvu da ga zadrži (uzdr-

⁴⁹ *Agrarer Zeitung* (dalje: AZ) 49, 9. svibnja 1848.; NdhS 39, 25. travnja 1848.; U vezi sa sastankom duhovništva vjerojatno je i letak protiv svećenstva, tiskan u Gajevoj tiskari. Nikša Stancić, »Leci 1848. godine u hrvatskim zemljama«, *Arhivski vjesnik XXXII.*, Zagreb, 1989., 73.

⁵⁰ Josip Buturac, *Povijest zbora duhovne mladeži zagrebačke 1836–1936*, Zagreb, 1937., 16.

⁵¹ *Obrana Stjepana Mlinarića, kapelana suproti g. B. Suleku, uredniku*, Zagreb, 1849.; NdhS 36, 18. travnja 1848.

žanje crkvenih imanja, tendencija da crkvene vlasti budu nezavisne od svjetovnih). I Vakanović je mislio da se celibat protivi prirodnom pravu, a kako je temelj čudoređa brak, katolički je svećenik, oslobođen svake spona s društvom, podložan tuđinskom utjecaju. Na kraju je predložio da pitanje celibata, ako ga crkvene vlasti odbiju ukinuti, razmotri Hrvatski sabor.²²

Oštar prijedor crkvenih i svjetovnih oblasti izbio je zbog prijedloga Upravnog odbora Zagrebačke županije da se u katoličkoj crkvi održi misa zadušnica za Stefana Šupljikca, što je zagrebački Kaptol odbio unatoč molbi samoga Banskog vijeća. Duhovni stol je odgovorio kako ne smije održati misu za pravoslavnog vjernika, jer je samo katoličanstvo zasnovano na vječnoj istini pa je put spasenja osiguran samo za njegove sljedbenike. Duhovni stol, kojemu je bez sumnje ton davao Haulik, nije propustio spomenuti da je malo koja institucija bila državi toliko probitačna kao Katolička crkva, ali se ta suradnja mora poklapati s katoličkim načelima. Na kraju je Banskim vijeću preostalo jedino pozvati svoje činovnike da prisustvuju parastosu što ga je pakrački episkop održao u pravoslavnoj crkvi.²³

Iako je Bansko vijeće šutke prešlo preko postupka Duhovnog stola, javnost se nije dala tako lako smiriti. Posebice se na katoličku hijerarhiju okomio Ljudevit Vukotinović pišući da je ona veća prijetnja slobodnom narodnom razvitku od bilo kojeg reakcionarnog ministarstva. Ona pokazuje »najliberalniji duh« time što se uvijek u političkim pitanjima stavlja na stranu apsolutizma i aristokracije i ustrajava na latinizmu; smatrao je da Katolička crkva svojim stavovima ugrožava jedinstvo Južnih Slavena te da mlade svećenstvo u tom pogledu »veže tyranstvo starih popovah«. S obzirom na to da su »sva odnošenja javnog i društveno-kućevnog života uzdržana« i »sve se reformira«, i Crkva se mora ustrojiti tako da će »viera ta bolje otvorena užje skopčati cčrkvu s narodom«. I Vukotinović je smatrao da celibat podriva čudoređe jer svećenstvo mora tajiti osjećaje, a u skladu s građanskim svjetonazorom isticao je važnost obitelji.²⁴

Za održavanje zadušnica Šupljikcu izjasnilo se i Duhovno okružje karlovačko pišući Hauliku da bi kroz »takova pristrasna nasèrtanja« mogao biti razoren i politički savez Hrvata i Srba.²⁵ Valja primijetiti kako su se u javnu polemiku uključili i katolički i pravoslavni svećenici. Katolička je hijerarhija tvrdila da se svjetovna vlast (u ovom slučaju Bansko vijeće i Zagrebačka županija) i pojedinci upliću u unutrašnja crkvena pitanja, a posebnom opasnošću smatrala je nastojanja za objedinjavanjem dviju kršćanskih crkava. Kako su i tako utjecajni pojedinci poput bana naglašavali potrebu političkog i narodnog jedinstva Južnih Slavena, Katolička crkva u Trojednoj Kraljevini smatrala je da ima po-

²² SJ 6 i 7, 18. i 20. kolovoza 1848.; Slična razmatranja nekog svjetovnjaka iznijeta su i u članku u Ndhs 49, 2. prosinca 1848.

²³ N 3091/651, V., 1849.

²⁴ SJ 40, 45 i 55, 3. i 17. travnja i 10. svibnja 1849.

²⁵ KL 14, 7. travnja 1849.

sebnih razloga za brigu. U narodu su ionako već počele kružiti glasine da Katoličkoj crkvi prijete opasnost. Taj strah je morao poprimiti veće razmjere jer je Hrvatski sabor zatražio da ih Katolička crkva opovrgne.³⁶ O napetostima između Katoličke i Pravoslavne crkve svjedoči i pritužba Mirka Ožegovića kako pravoslavno svećenstvo vabi katolike da prijedbu na njegovu vjeru. Radilo se zapravo o tomu da su djeca jedne udovice predate za pravoslavca prešla na očuhovu vjeru.³⁷ Ne bi se moglo reći ni da je pravoslavno stanovništvo ostajalo dužno. Tako je pravoslavna općina u Karlovcima zahtijevala da dobije isključivo pravoslavne učitelje.³⁸

Možda je stav katoličke hijerarhije prema Pravoslavnoj crkvi najjasnije izrekao Mirko Ožegović protiveći se održavanju zadušnice za Šupljikca. On je tvrdio da je savez sa Srbima sklopljen protiv zajedničkog neprijatelja, Mađara, a ne kao vjerski savez, upozoravajući da pravoslavci iskorištavaju banovu popustljivost. (Valja pridodati da je na saborskoj raspi o političkom savezu s Vojvodinom srpskom Ožegović dalekovidno upozoravao kako valja pripaziti kome će pripasti Srijem.)³⁹ Ožegović je Banskom vijeću odgovorio kako katolički svećenici pomažu svim živim inovjercima jer postoji mogućnost da se oni preobrate, ali ne mogu održati zadušnicu za pravoslavca. Ustvrdio je kako je čak morao braniti bana od mišljenja raširenog u narodu da se Jelačić »povlašio« (odnosilo se to na činjenicu da ga je umjestio patrijarh, a ne biskup). Ivan Kukuljević Sakcinski, podnačelnik Odsjeka prosvjete, odgovorio je Ožegoviću da su pravoslavci čak bolje razumjeli jezgro kršćanstva i pokušao objasniti da je savez sa Srbima doista samo političkog obilježja, jer je došlo vrijeme »prozelitizma državnoga«, a ne više crkvenoga.⁴⁰

Mnogo nepovoljnije se o katoličkoj hijerarhiji izrazio Imbro Tkalac. On je u izvještaju ministru unutrašnjih poslova Alexanderu Bachu zlobno označio Crkvu kao pravoga feudalnoga gospodara, koji iskorištava seljaštvo dovodeći čitava sela na prosjački štap, bavi se lihvom a niži kler drži u teškoj materijalnoj situaciji. Izdvojio je jedino »liberalnog« biskupa Josipa Schrotta.⁴¹ Učinio je to zato što je naslovni biskup beogradsko-smederevski, prior vranski i vrhovni školski upravitelj Josip Schrott na Saboru 1848. govorio o dogmi filioque kao nesretnom povodu odvajanja kršćanskih crkava, tvrdeći kako se Srbi i Hrvati razumiju i duhom su se stopili, samo »prosti i neuki ljudi misle, da nas papa

³⁶ Ivan Kukuljević, *Jurn Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II., Zagreb, 1862., 326; Pr 10 i 11, XII., 1848.

³⁷ Pr 2870/70, XII., 1848. 2346/46. Uredbeni zapisnik (dalje: UZ) 19b, 1849. Kada se uza spis navodi uredbeni zapisnik to znači da nije sačuvan spis, nego samo njegov kratki sadržaj u zapisniku. Zapisnici Banskog vijeća dio su stare serije pomoćnih knjiga (Katalozi) Hrvatskog državnog arhiva s kontinuiranom numeracijom.

³⁸ Pr 652/52, UZ 19g, 1850.

³⁹ *Saborske novine* 5, 15. lipnja 1848.

⁴⁰ Pr 15 i 34, XII., 1848.

⁴¹ M. Gross, n. dj., 333–334; Alojz Ivanišević, *Kroatische Politik der Wiener Zentralstellen von 1849 bis 1852*, Beč, 1984., 164–165.

luči i razdvaja»⁴⁵. Schrott je slovio kao stjegonoša oporbe Hauliku unutar katoličke hijerarhije, a zbog javnog obznanjivanja takvog stava o dogmi filioque kasnije je morao napustiti Kaptol.

Slična Kukuljevićevim i Vukotinovićevim bila su i promišljanja Bogoslova Suleka. On je smatrao da je »novo doba« zamijenilo povijesno pravo prirodnim, uspostavilo narodni suverenitet i ukinulo nepravedne zakone i povlastice. Posebno je bio ogorčen što »nekoja duhovna gospoda, koja nisu s duhom vremena napredovala«, misle kako se te promjene njih ne tiču. Sulek je razložio misao kako je Crkva djeljiva na vidljivu i nevidljivu: prva se oslanja na vječne istine i temelji na Božjoj objavi pa nije zahvaćena radikalnim promjenama (doduše, smatrao je kako će sloboda vjeroispovijedi i tu uzrokovati pomake), dok vidljivu Crkvu tvore njeni zastupnici — svećenici, koji su i te kako podložni reformama. One bi trebale obuhvatiti ukidanje dotadašnjih povlastica (Sulek se čak nadao da će Hrvatski sabor postati jednodoman, čime bi prestala zastupljenost svećenstva na njemu) i subordiniranje vidljive Crkve državi. (Tu spada sekularizacija crkvenih imanja, ukidanje celibata i neprotežanje papinske vlasti na disciplinarnu stvar i sve što nije u neposrednoj vezi s vjerzakonom.) Sulek je s radošću konstatirao kako je završilo »doba auctoritetah«, te se pozornost više ne obraća na »oděću, ni na rod, ni na stališ, ni na titul, već na dēla«⁴⁶.

V.

Pitanje uloge Crkve u prosvjeti posebice je važno jer se na njemu najžešće prelamao odnos svjetovne i duhovne sfere, ali ni samo svećenstvo nije imalo jednake poglede na školsku problematiku. Tako je A. Veber Tkalčević pisao da je čovječjem duhu prirodno da ne miruje i da stalno teži napretku, materijalnome i duhovnome, pri čemu je ideja »narodnosti« od osobita značenja. U skladu s romantičarskim shvaćanjem jezik je smatrao izrazom narodnog duha, a svoje je sposobnosti uložio u pisanje školskih knjiga i lingvistička razmatranja postavši jednim od najistaknutijih predstavnika tzv. zagrebačke škole pravopisa. Nužnim za napredak naroda smatrao je izobrazbu puka u »narodnom duhu«, za što je latinski jezik neprimjeren. Veber Tkalčević je svećenstvo označio stupom »narodnosti« i njenim učiteljem, tvrdeći kako bi svećenici uz vjeronauk morali predavati i predmete poput poljodjelstva ili trgovine i pisati školske knjige. Ukratko, Veber Tkalčević je svećenstvo vidio kao jamce narodnog napretka na polju prosvjete.⁴⁷

⁴⁵ Ndhš 58, 8. lipnja 1848.; Schrott je pisac članka »Filioque« u kojem se osuđuje razdvajanje kršćanskih crkava i napada katolička hijerarhija u Hrvatskoj jer nije dopustila održavanje zadušnica za vojvodu Šupljikca. Sam članak je nepotpisan a u njemu se govori o Schrottu u trećem licu. J. Horvat, n. dj., 283; Ndhš 27, 3. ožujka 1849.

⁴⁶ Ndhš 88, 17. kolovoza 1848.

⁴⁷ Ndhš 64 i 90, 22. lipnja i 22. srpnja 1848.; KL 31—33, 4., 11. i 18. kolovoza 1849.

Ponešto drukčije razmišljao je Stjepan Mlinarić, kojeg je brinula izvjesnost naglih i velikih društvenih promjena i mogućnost proletarizacije donjih društvenih slojeva, a ulogu obrazovanja vidio je upravo u sprečavanju te pojave. Predložio je osnivanje škole u svakoj župi, uklanjanje tjelesnih kazni, tiskanje školskih knjiga o državnom trošku, održavanje učiteljskih sastanaka kao i osnivanje učiteljske škole i pedagoškog časopisa. Premda su navedene Mlinarićeve prijedloge dijelili i liberali svjetovnjaci, strah od društvenih promjena i isticanje kršćanskih principa kao temelja prosvjete razlikovali su ga od njih.⁴²

Još jedan katolički svećenik koji se isticao u razmatranju školske problematike bio je Stjepan Ilijašević. On je zazirao od društvenih promjena, sa strahom gledajući kako »naduti duh Boga, vëru i božje očitovanje svukao je s nebesah i stisnuo u svoj uzki krug«. Glavnim krivcem za to smatrao je novi način odgoja mladeži koju se ne upozorava na ograničenja njezina uma, već se »sve dokazuje i polaže sudu njezinomu« a u njezinoj se prisutnosti i s najsvetijim stvarima zbijaju ludorije. Mladež pak sve dohvaća »razoravajućom snagom duha svoga«, a što ne može pojmiti naziva izmišljotinom. Mladež koju uče racionalnom poimanju svijeta lako relativizira crkvene dogme, strogost hijerarhije i disciplinu; zato Ilijašević ne propušta naglasiti kako se ne smije izobražavati samo um, nego um i srce.⁴³ Iz Ilijaševićevih se napisa vidi briga za red i poredak, strah od velikih društvenih promjena i mogućeg slabljenja utjecaja Crkve. Kako uzročnikom tih pojava smatra isticanje razuma i slobode — temelj liberalna svjetonazora, kao protulijek propisuje katolički odgoj temeljen na usavršavanju uma i srca, što je značilo da znanje i razum ne mogu imati prednosti pred vjerom i čudoređem.

Posve suprotno od Ilijaševića razmišljali su liberali svjetovnjaci. Tako je Ivan Kukuljević u nekoliko navrata pokazao skepsu prema profesorskim sposobnostima svećenstva: prigodom izbora profesora filozofije na Zagrebačkoj kraljevskoj akademiji, otvaranja preparandije i popunjavanja mjesta na varaždinskoj gimnaziji. Odsjek prosvjete na čelu s Kukuljevićem (Moyses je boravio u Beču) usprotivio se izboru svećenika Ivana Šagovca, na stolicu filozofije. Tvrdio je kako je protivno željenom napretku u znanosti i slobodoumnim načelima da svećenik predaje filozofiju jer je katoličko svećenstvo prisegom vezano uz crkvene dogme, koje mu priječe slobodu u predavanju, toliko potrebnu za razvoj mudrosljublja, to više što je dio slušača pravoslavne vjere. Stoga je za to mjesto predložio Antu Starčevića. Moyses je banu poslao svoje zasebno mišljenje optužujući vlastiti Odsjek da radi protiv interesa Katoličke crkve; istaknuo je kako su baš trudom svećenstva znanosti oslobođene suhoparnog »vëtrenjačtva nekih ideologah«, te filozofija svoj razvoj može jedino zahvaliti Evanđeljima. Smatrao je da će pravoslavni slušači radije prihvatiti katoličkog svećenika nego dati »popogancima« (odnosilo se to na Starčevića) da im predaju. Starčevićovo imenovanje su na kraju uspjeli spriječiti Moyses i Mirko Ožegović.⁴⁴ Nadalje, Kuku-

⁴² SJ 27 i 28, 6. i 8. listopada 1848.

⁴³ KL 3, 16 i 17, 19. siječnja, 20. i 27. travnja 1850.

⁴⁴ Pr 11265/265, XIV., 1849.; Viktor Novak, *Magnum tempus, Ilirizam i katoličko svećenstvo. Ideje i ličnosti 1830-1849*, Beograd, 1987., 507-513.

ljević se usprotivio umještanju dva nova franjevca na varaždinskoj gimnaziji jer nisu položili nikakav javni ispit, a stupanj naobrazbe većine fratara označio je vrlo niskim. Predložio je stoga da se škole više ne povjeravaju nikakvoj »korporaciji« za stalno, već da se uzima najsposobnije svjetovne ili duhovne profesore, bez obzira na vjeru i stalež. I na velikoj sjednici Banskog vijeća, očito pod Kukuljevićevim utjecajem, govorilo se kako se franjevci posvećuju učiteljevanju ne iz unutrašnjeg poriva, nego iz slijepa pokornosti poglavaru, a udaljeni od svijeta kojeg su se odrekli ne poznaju duh vremena i mladeži. Zbog tog je odlučeno da se umjeste samo privremeno.⁴⁸ Naposljetku, prigodom otvaranja preparandije u Zagrebu, Kukuljević je istaknuo kako učitelje treba obdriti da se »okane mrtvačkoga onoga, te po srednom jošte veku udarajućeg u našimi školskimi zavodi vladajućeg duha« jer on nameće »običaje teške, te neprogljome okove [...] višjemu duševnomu narodnomu kretanju, i teženju na veću znanstvenu savršenost«. Kukuljević je nastojao da se predavači na preparandiji umjeste javnim natječajem, ali je biskup Haulik, koji je financirao jedno učiteljsko mjesto, odbio zamisao o javnom natječaju i provjeri znanja tvrdeći da je dovoljno ako kandidat zadovoljava u pogledu čudoređa i vjerozakona.⁴⁹

Katolička hijerarhija pozorno je pratila pokušaje Odsjeka prosvjete da stvori korpus hrvatskih školskih knjiga. Čitanku Petra Zoričića, nagrađenu na javnom natječaju, hrvatsko-slavonski biskupi osudili su zbog navodna vjerskog indiferentizma i »prenaleta« narodnog značaja, a knjige B. Suleka žestoko su napali tvrdeći da je posrijedi akatolički i materijalistički pisac. S druge strane, Odsjek prosvjete zabranio je za školsku upotrebu čitanku Antona Trauta, duhovnika milosrdnica sv. Vinka Paulskog, i zagrebačkoga kanonika Budickog, koju je liberalni tisak napao zbog nenarodnog smjera.⁵⁰

Odsjek prosvjete, očito pod utjecajem liberala, napose Kukuljevića, odlučio je preuzeti i hrvatskim prilikama prilagoditi liberalnu austrijsku školsku osnovu Hermanna Bonitza i Franza Exnera. Osnova je predviđala da se učiteljstvo zapošljava samo na temelju stručnih sposobnosti i da se oslobodi »verigah zavisnosti od svakog inog osim školskog poglavarstva«, čime se ciljalo na župnike — do tada ravnatelje seoskih škola i podarhidakone — školske nadzornike, te da se nijedna škola više ne povjeri »izključivo jednemu stališu, društvu ili redu duhovnome«. Bogoslovci bi do zadnje godine studija živjeli izvan sjemeništa, a

Cijelu tu aferu oko Starčevića je krivo interpretirao Milorad Ekmečić, koji je posve neutemeljeno cjelokupni spor prikazao kao pitanje odnosa katolika i pravoslavaca, a Moysesu proglasio perjanicom liberalnoga katolicizma francuskog tipa. Milorad Ekmečić *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918*, sv. I, Beograd, 1989, 362. Inače, u cijeloj knjizi Ekmečić nastoji što više ocrniti Katoličku crkvu uopće, a napose u Hrvatskoj.

⁴⁸ Pr 405/25, XV., 1850.; M. Gross, n. dj., 308–309.

⁴⁹ Pr 8189/189, 11268/268, XIV., 1849. Kukuljevićevu je frazeologiju upotrijebio i vrhovni školski ravnatelj Josip Schrott u pismu ravnatelju preparandije. Fran Plevnjak, *Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva*, Zagreb, 1910., 141.

⁵⁰ M. Gross, n. dj., 279.; A. Cuvaj, n. dj., 183.; Pr 475/35, XV., 1850.

pri izboru njihovih profesora valjalo bi uzeti u obzir »na oba u nas véroizpovedanja«⁷¹. Odsjek prosvjete je također predložio ukidanje konvikta, što je izazvalo priličnu pometnju u crkvenim redovima. Cijeli predmet dospio je preko biskupa Ožegovića do Jelačića, kojemu se Kukuljević morao opravdavati da Odsjek takvu mjeru ne bi proveo bez odluke Sabora, te da je zagrebački plemićki konvikt zatvoren zbog izvanrednih ratnih okolnosti.⁷²

Pored načelnog pitanja o opstanku i funkciji konvikta, valjalo je riješiti i neke druge pojedinosti poput izmjene dotadašnjih pravila i načina njegove popune. Velika poteškoća bilo je nesređeno stanje zaklada, zbog čega su često izbijali sporovi između ravnatelja konvikta Josipa Clemensa i Zagrebačke županije. Županija je polagala pravo na popunjenje mjesta u konviktu prema pojedinim zakladama, što Clemens nije htio uvijek prihvatiti, a zanimljivo je da su dječaci koje je županija predlagala za pitomce bili uglavnom sinovi županijskih činovnika.⁷³ Stoga je Banskovo vijeće moralo upozoravati Clemensa da razlikuje stipendijalne zaklade namijenjene talentiranim dječacima od privatnih zaklada pojedinaca i obitelji, za koja mjesta nije potrebno iskazati posebne sposobnosti.⁷⁴ Banskovo vijeće nije imalo velikih problema s Clemensom, no znakovit je njegov dopis u kojem se žali što se u konvikt primaju i neki zreliji dječaci »podobro izopačeni«⁷⁵.

U sličnom tonu na sve izraženije primjere slabljenja pobožnosti Banskom je vijeću pisao i biskup Haulik žaleći se na nepoštovanje crkvenih praznika, za vrijeme kojih su dućani otvoreni, puk se veseli po kavanim a čak i sudovi rade. Vijeće je udovoljilo njegovoj molbi da pučanstvo opomene na poštovanje svetaka.⁷⁶

VI.

Koliko su promišljanja i akcije liberalnog laikata i reformistički zahtjevi dijela katoličkog svećenstva zabrinjavali katoličku hijerarhiju vidljivo je i po tome što je Haulik smatrao potrebnim pokrenuti list koji bi zastupao njezine stavove.⁷⁷ U programatskom uvodniku novoosnovanog *Katoličkog lista zagrebačkog* upravitelja Stjepan Moyses naznačio je njegove smjernice: poštovanje zakonitih ovlasti crkvenih poglavara i odredbi i običaja Katoličke crkve, jer je »prava vjera« temelj narodnog i državnog blagostanja. Da će *Katolički list* ipak pretežito propagirati ka-

⁷¹ Pr 8905/205, XIV., 1849.; A. Cuvaj, n. dj., 347-372.

⁷² Franjo Emanuel Hoško, »Zagrebački bogoslovi u vrijeme preporoda«, *Croatia christiana periodica* 4, Zagreb, 1979., 176; Pr 468/28, XV., 1850.

⁷³ Pr 464/24, XV., 1850.

⁷⁴ Pr 43/3, XV., 1850.

⁷⁵ Pr 660/60, XV., 1850.

⁷⁶ Pr 41/1, XV., 1850.

⁷⁷ O katoličkom listu v. Juraj Mataušić, *Die kroatische katholische Presse 1849-1900. Antemurale Christianitatis, doktorski rad obranjen 1983.* na Fakultetu za duhovne znanosti Sveučilišta u Salzburgu, 117-154.

toličku obnovu najbolje pokazuje članak preveden iz vanjske periodike: »Misli jednog katolika s početka godine 1849.«, u kojem se tvrdi kako ideje, narodi i carstva podliježu promjenama, ali ne i Katolička crkva. Uzrok poremećenih društvenih odnosa autor je vidio u protestantizmu jer je iz njega proizašla filozofija koja ukida autoritet i veliča istinu i um (misli se na prosvjetiteljstvo, ali i liberalizam u općenitom smislu). Kako je Katolička crkva prepuštala područje znanosti protestantizmu ili je čak prihvaćala pojedina njegova načela, rezultat čega su febronijanizam i hermesijanizam, taj »bezautoritetni pravac duha« našao je put do puka kojemu je protestantska filozofija poznata pod imenom »prosvjete«. Autor je oštro napao austrijsku vladu jer je potpomagala katolicizam samo kao bedem protiv revolucije, stalno nastojeći Crkvu podložiti državi, za što je osobito kriv Josip II. Uopće, revoluciju su skrivili zakoni, činovnici i državne vlade, a pobijediti je može jedino Crkva; da bi to provela, ona ne smije biti pod tutorstvom države, nego mora uživati svoje slobode kako bi mogla sve državljane odgajati u duhu pokornosti svjetovnim i crkvenim vlastima.⁷⁹ Navedeni članak dobro sažima elemente nastupajuće katoličke obnove, koja je došla do izražaja na Biskupskoj konferenciji u Beču, od 29. travnja do 20. lipnja 1849., sazvanoj sa zadatkom da odredi stav episkopata u eventualnim pregovorima o konkordatu. Na njoj je istaknutu ulogu imao biskup Josiph Othmar von Rauscher. On je i formulirao većinu zaključnih tzv. »207 točaka« kojima se traži utjecaj Crkve u prosvjeti (osobito se to ticalo pučkih škola, preparandija i nadzora nad školskom zakladom, utemeljenom od isusovačke imovine), slobodna komunikacija sa Svetim Ocem i poglavarima redova, puna vlast biskupa nad svećenstvom, odšteta zbog prihoda ukinutih zemljišnim rasterećenjem, usklađivanje građanskog braka s kanonskim propisima i ukidanje odredbe o zabrani isusovačkog i redemptorističkog reda.⁸⁰

Jasno je da se takav svjetonazor sukobljavao s liberalizmom, pa se u napisima u *Katoličkom listu* osuđivalo liberale kao ultraradikale i anarhiste. Uopće, rječnik tih polemika (osobito između *Katoličkog lista* i *Agramer Zeitung*, na jednoj, i *Slavenskog juga* i *Novina dalm.-herceg.-slavonskih* za Sulekova uredništva na drugoj strani) bio je vrlo tipičan. Liberali su svoje protivnike nazivali: »opškuranti«, »mračnjaci«, »jezuiti« i »natražnjaci«, a ovi njih »ultraradikalima«, »anarhistima«, »freigesteuerima«, »afterphilosophima« i »majmunima francezkima«. Liberali su optuživani da rade protiv katolicizma jer propagiraju ideje protestantizma pod barjakom »zlo razumljenog duha vremena« zlorabeći ime naroda. Koliko je bio prisutan i strah od dekristijanizacije u tradiciji francuske revolucije pokazuje teza kapelana Šveleca, pisca više članaka u *Katoličkom listu* 1849.—50., da su liberali prihvatili Mirabeauovo načelo prema kojem revolucionari, žele li uspjeti, moraju dekatolicizirati društvo, potpiliti stupove bogoštovlja, omraziti svećenstvo kod naroda i uništiti krepot, red i opći mir.⁸⁰ Inzistiranje na redu, poretku, miru,

⁷⁹ Kl. 1—2, 6. i 13. siječnja 1849.

⁸⁰ P. Leisching, n. dj., 22—24; G. Mraz, n. dj., 91.

* Kl. 26—27, 30. lipnja i 7. srpnja 1849.

čudoređu i poštovanju autoriteta konstanta je obnoviteljskih napisa, dočim su reformama skloni svećenici i laici svoje napise redovito prožimali slikama o novom dobu koje će svjetlom slobode nadvladati vjekovnu tminu.

Katoličko je svećenstvo u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1848. godine zauzimalo različita stajališta prema sklopu pitanja koja su obuhvaćala odnos Crkve prema društvu, ali i unutrašnjem ustroju same Crkve. Jedna od tih struja bila je reformističko-liberalna, smatrala je da se Katolička crkva mora prilagoditi društvenim promjenama. Kako je bliskost s liberalima svjetovnjacima očita, najlogičnije bi bilo nositeljem modernizacijskih tendencija u krilu Katoličke crkve proglasiti upravo reformno svećenstvo. Problem je ipak složeniji. Naime, mislim kako nije posve opravdano liberalno svećenstvo radikalno suprotstavljati preostalom katoličkom svećenstvu. Gleda li se iz ugla »vanjskog svijeta«, iz civilnog društva, tada je liberalno svećenstvo promicatelj modernizacije, no pokušao li se modernizacija kao skup međusobno vezanih promjena promotriti u okviru samoga crkvenog tijela, postat će zamjetno da i drugi duhovni profili imaju barem elemenata modernizacijskog. Dobro je poznato kako liberalizmu neskloni ultramontanisti nisu prezali pred modernim sredstvima. Valja biti oprezan u sudovima o Katoličkoj crkvi jer je riječ o cjelini koja ima vlastitu unutrašnju logiku djelovanja. Stoga nije čudno što su i sami pripadnici reformnog svećenstva svoje mišljenje često pod pritiskom crkvenih vlasti modificirali ili posve mijenjali. Dovoljno je napomenuti kako su i laik Ljudevit Gaj i svećenik Pavao Štoos, obojica tako radikalni u osudi postupaka katoličke hijerarhije, nakon što je minuo četrdesetosmaški zanos, svaki na svoj način »došli u Canossu«. Budući da se radilo o instituciji koja je svoj utjecaj uspjela proširiti na društvo u cjelini, razumljivo je da je modernizacija, onako kako su je zamišljali liberali svjetovnjaci, predviđala da se djelovanje Crkve ograniči na pitanja njezine unutrašnje organizacije i vjerazakona. Stoga je pravi sraz mišljenja u Hrvatskoj 1848.—50. godine postojao između pobornika ultramontanizma i svjetovnih liberala, dok se početna euforija reformnog svećenstva ubrzo stišala. Ionako su zahtjevi reformnog svećenstva bili dosljednije izraženi u pitanju unutrašnjeg ustroja Crkve nego li njezina odnosa prema civilnom društvu. Za tu vrstu problematike svećenstvo (posebice niže) su vezali konkretni životni interesi. Što se tiče zahtjeva koji reguliraju odnos Crkve i društva, reformama sklono svećenstvo počesto je mijenjalo mišljenja ili nije nit dokraja prihvatilo postulate liberalnoga katolicizma. Štoviše, protivilo se smanjenju crkvenog utjecaja u školstvu (ako svećenici budu predavali samo vjeronauk, mnogi će ostati bez izvor prihoda) i uopće ograničavanju socijalnog prestiža svećenstva; prihvaćalo je određene promjene koje su se zbile u civilnom društvu, ali upravo stoga što je vidjelo svećenstvo kao nositelja njegova napretka. Zato bih ukratko zaključila kako je postojalo prilično neslaganje između laika i svećenika sklonih liberalnim idejama, a potonji su svoja stajališta brzo mijenjali ne mogavši se oduprijeti pritisku katoličke hijerarhije. S obzirom na to da nisu ustrajali na cjelokupnom katalogu liberalno-katoličkih zahtjeva, bila bih vrlo oprezna s terminom liberalni katolicizam za hrvatski prostor 1848.—50. godine. Valja se očito pri-

sjetiti riječi Mađara Pala Palasthyja, protivnika liberala i urednika časopisa *Religio*, izrečenih dvadesetak godina kasnije: »Istinski katolik nije liberal. Ako je katolik i liberal, tada ili nije katolik poput ostalih, ili nije tako liberalan poput liberala.«⁴

SUMMARY

THE CATHOLIC CHURCH AND CROATIAN SOCIETY IN 1848

The article shows the positions of the Catholic hierarchy, reform-minded priests, and liberal laymen concerning the internal reform and the public role of the Roman Catholic Church at the breakup of the feudal system in Croatia.

Liberal laymen attempted to limit the Church's influence to matters related to religion, which the hierarchy opposed. Even though the reform-minded priests accepted certain liberal premises, the expression »liberal Catholicism« should be used cautiously. In addition to frequent change of attitudes, they were more concerned about reforms within the Church (suspension of obligatory celibacy, diminishment of the bishops' disciplinary authority, advocacy of episcopatism, use of vernacular in the ecclesial administration, and induction of the Slavic liturgy) than with the social demands of liberalism. The reform-minded priests accepted societal changes, in the belief that they themselves were initiators of those changes.

⁴ M. Csaky, »Die Römisch-katholische Kirche«, n. dj., 270.